प्रतिज्ञापत्र

"तेंडुलकरांच्या नाटकातील स्त्री समस्येचे चित्रण" 〈"शांतता! कोर्ट चालू आहे" व "कमला" नाटकांच्या आधारे〉 या विषयावरील सदरची प्रबंधिका मी शिवाजी विद्यापीठाच्या एम्.फिल्.च्या पदवी परीक्षेसाठी लिहिली आहे. ही प्रबंधिका अथवा तिचा कोणताही भाग मी अन्यत्र कोठेही, कोणत्याही परीक्षेसाठी सादर केलेला नाही.

तासगांव

दिनांक : १२/७/९३

〈यशवंत संभाजीराव पाटणे〉

अभ्यासक.

प्रमाणपत्र

प्रमाणित करण्यात येते की, प्रा. यशवंत संभाजीराव पाटणे यांनी शिवाजी विद्यापीठाच्या एम्.फिल्. या पदवीसाठी सादर केलेल्या, **"तेंडुलकरांच्या नाटकातील स्त्री समस्यांचे चित्रण"**, ("शांतता! कोर्ट चालू आहे" व "कमला" नाटकांच्या आधारे) या प्रबंधिकेसाठी केलेले सर्व संशोधन माझ्या मार्गदर्शनाखाली झालेले आहे. प्रबंधिका लेखनात ज्या संदर्भ साहित्याचा आधार घेण्यात आलेला आहे, त्याचा आवश्यक तेथे यथोचित निर्देश केला आहे. परिशिष्टात आवश्यक त्या साधनांची सूची दिलेली आहे.

प्रा. यशवंत संभाजीराव पाटणे यांनी ही प्रबंधिका स्वतंत्ररित्या लिहिली असून, ती इतर कोणत्याही विद्यापीठातील कुठल्याही अन्य परीक्षेसाठी सादर केलेली नाही.

सदर प्रबंधिका शिवाजी विद्यापीठाच्या मराठी विषयातील एम्.फिल्. पदवीसाठी सादर करण्यास माझी अनुमती आहे.

वाई

दिनांक : ८/११/९३

शि. रा. चव्हाण

(डॉ. शिवाजीराव रा. चव्हाण)

मार्गदर्शक.

प्राध्यापक, विभाग प्रमुख,
मराठी विभाग
किसन वीर महाविद्यालय,
वाई (सातारा)

ऋणनिर्देश

स्वातंत्र्योत्तर मराठी साहित्यात अंतर्बाह्य परिवर्तन झालेले आहे. महाराष्ट्रीय समाजव्यवस्थेला जे वैविध्यपूर्ण रूप लाभले आहे; त्याचे पडसाद मराठी साहित्यामध्ये उमटलेले दिसतात. समाजरचनेचे स्वरूपही भारतीय घटनेने निश्चित केलेले आहे. नवसमाज निर्मितीची ग्वाही देणारी भारतीय राज्यघटना सर्वांगीण समतेची अपेक्षा करते. असे असले तरी अखिल विश्वातल्याप्रमाणे महाराष्ट्रातही मराठी जनमाणसाने स्त्रीला सर्वांगीण समतेचा मार्ग मोकळा करून दिलेला नाही. स्त्री जीवनातील हे नाटय अनेक प्रकारांनी मराठी साहित्यात आविष्कृत झाले आहे. मराठी नाटकही त्याला अपवाद नाही.

सामाजिक समतेची परंपरा लाभलेल्या माझ्यासारख्या लेखकाला स्त्री जीवनातील हे नाट्य नेहमीच विचार करायला लावते. त्यामुळे माझ्या नाट्यानुकुल जाणीवेला विजय तेंडुलकरांच्या नाटकातील स्त्री समस्यांच्या चित्रणाने नेहमीच प्रभावित केले. तेंडुलकरांनी स्त्री चा माणूस म्हणून विचार केला. त्यांनी आपल्या विविध नाटकातून मांडलेल्या स्त्री समस्या तशा जुन्याच आहेत. परंतु स्वातंत्र्योत्तर सुशिक्षित नव्या मराठी समाजातील स्त्री जीवनाची शोकांतिका त्यांनी नव्या तंत्राने आपल्या नाटकातून उभी केली आहे. या माझ्या जाणीवेमुळे एम्.फिल्. पदवीसाठी मी **"तेंडुलकरांच्या नाटकातील स्त्री समस्यांचे चित्रण"** या विषयावर प्रबंधिका लिहिण्यासाठी प्रवृत्त झालो.

या माझ्या संशोधनकार्यासाठी मला अभ्यासूवृत्तीने व तळमळीने मार्गदर्शन करणारे **डॉ.शिवाजीराव चव्हाण** यांनी मराठी नाट्यसृष्टीचा नवा विचार मांडण्यासाठी, माझ्या इच्छेप्रमाणे प्रबंधिका लिहिण्यासाठी मला मार्गदर्शन करण्याचे मान्य केले. संशोधनपर प्रबंधिका-लेखनासाठी आवश्यक असणा-या तंत्रज्ञानाबरोबरच माझ्या संशोधन विषयासाठी कोणकोणत्या गोष्टींचा अभ्यास केला पाहिजे, विषय कसा मांडला पाहिजे, या सर्व गोष्टी आस्थेवाईकपणे समजावून दिल्या. आवश्यक तेवढे साधनग्रंथही सुचविले व शक्य तेवढे उपलब्धही करून दिले. त्यांच्या बहुमोल मार्गदर्शनाबद्दल मी सदैव त्यांचा ऋणी आहे.

SHIVAJI UNIVERSITY LIBRARY KOLHAPUR

माझ्या या संशोधनातून मला पी·एच्·डी·च्या अभ्यासाची दिशा स्पष्ट झाली आणि म्हणून या कामी अत्यंत सूक्ष्म पध्दतीने या एम्·फिल्·च्या प्रबंधिकेची साधन संपत्ती गोळा केली· त्याकामी मला माझे पितृतुल्य प्राचार्य हणमंतराव पाटील, सदगुरू गाडगेमहाराज कॉलेजचे मराठी विभागप्रमुख डॉ·कन्हैया कुंदप, किसनवीर महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ·आनंदराव कदम, विविध महाविद्यालयाचे ग्रंथपाल श्री·माळी §कराड§, क्षिरसागर §तासगांव§, पाटील §तळमावले§, एस·ई·जगताप §सातारा§, हावळ §वाई§, कार्यालयीन सहकारी श्री·बर्गे §अधिक्षक§,श्री·रजपूत,श्री·माने, तसेच जेष्ठ प्रा·मोकाशी,डॉ·हदगल,डॉ·बाबुराव गुरव, डॉ·आ·ह·साळुंखे, डॉ·टापरे, डॉ·गजानन सुर्वे, माझे मित्र प्रा·आर·जी·पाटील, प्रा·पोपटराव काटकर, डॉ·विश्वनाथ शिंदे, प्रा·एन·डी·शेंडगे, मोटे, श्री·सावंत गुरूजी,रविंद्र सावंत,बांदले, प्रा·चौगुले आणि विद्यार्थीमित्र यांनी मोलाचे सहकार्य केले· आमचीश्री·स्वामी विवेकानंद शिक्षण संस्था ही संशोधन कार्यासाठी सदैव प्रोत्साहन देत आली आहे·शिवाजी विद्यापीठ ग्रंथालय, कोल्हापूर, नगर वाचनालय, सातारा येथूनही आवश्यक ते संदर्भ ग्रंथ उपलब्ध झाले· संशोधन कार्यासाठी ज्यांनी ज्यांनी म्हणून सहकार्य केले, त्यांच्या ऋणात राहण्यातच मला आनंद आहे·

माझे पिताश्री श्री·संभाजीराव पाटणे आणि मातोश्री सौ·सुशीला पाटणे यांचे आशीर्वाद आणि प्रोत्साहन ही माझी अक्षय शिदोरी आहे· शिवाय मला या कामी सतत चेतना देणारी सुविद्य पत्नी सौ·सुनिता पाटणे हिचाही वाटा तितकाच मोलाचा आहे· तसेच कुटुंबातील सर्वांचेच पाठबळ मला लाभले·

ही प्रबंधिका वेळेत, सुबक व तत्परतेने टंकलेखन, बांधणी, सजावट करून देणारे रिलॅक्स सायक्लोस्टाईल, सातारा चे मालक श्री·मुकुंद ढवळे व त्यांचे सहकारी यांचाही मी ऋणी आहे·

तासगांव

दिनांक : १२/७/९३

§यशवंत संभाजीराव पाटणे§

अभ्यासक·

मला सदैव प्रेरणा देणा-या

ती· आईवडिलांस

सविनय अर्पण

###

××× अनुक्रमणिका ×××

प्रतिज्ञापत्र ॥
प्रमाणपत्र ॥ एक ते चार
ऋणनिर्देश ॥

प्रकरण पहिले

- ।। आधुनिक मराठीचा नाट्यसंसार ।। १ ते ४८
  - प्रास्ताविक १
  - नाट्यसंज्ञा २
  - नाटक : एक वेगळा आणि वैशिष्ट्यपूर्ण वाङ्मय-कला प्रकार ५
  - मराठी नाट्यसृष्टीचा उदय आणि विकास ८
    - मराठी नाट्यसृष्टीचा मागोवा ८
    - काला : पुरातन काळाचे नाटक ९
    - ललिताचे दोन अर्थ ९
    - ललितापूर्वीचे दशावतारी खेळ १०
    - नाथांची नाट्यात्म भारुडे ११
  - आधुनिक मराठी नाटक ११
    - आद्य नाटककार कोण? १२
    - मराठी नाट्यसृष्टीचा विकास १३
  - आधुनिक मराठी नाटकातील तेंडुलकरांचे स्थान २२
  - विजय तेंडुलकर : एक व्यक्ती परिचय २५
  - तेंडुलकरांचे वाङ्मयीन व्यक्तिमत्व २९
  - तेंडुलकरांच्या नाटकांचे अंतःप्रवाह ३७
  - निष्कर्ष ४३
  - संदर्भ टीपा ४५

- प्रकरण दुसरे

।। स्त्री समस्याविषयक आधुनिक मराठी नाटक : प्रेरणा आणि प्रवृत्ती ।। ४९ ते ८२

  - प्रास्ताविक ४९
  - आधुनिक महाराष्ट्राच्या समाजजीवनाचे स्वरूप आणि स्त्री समस्या ५०
  - स्त्री समस्याविषयक मराठी नाटके ५७
    - हुंड्याची समस्या चित्रीत करणा-या मराठी नाटकांचा आढावा ५९
    - प्रीतिविवाहाचा पुरस्कार ६०
    - विवाहानंतर उदभवणा-या स्त्री समस्यांचा विचार ६३
    - घटस्फोटित स्त्रियांच्या समस्या ६३
    - परित्यक्ता स्त्रियांच्या समस्या ६७
    - परस्त्रीच्या आकर्षणाची समस्या ६७

###

- अपहृत स्त्री समस्या ६८
- कौटुंबिक नाटकातून घडणा-या स्त्रियांचे दर्शन ७०
- नव्या विचाराने पुढे सरसावणा-या स्त्रियांच्या समस्या ७१

· तेंडुलकरांची सामाजिक नाटके आणि स्त्री समस्या ७२
· निष्कर्ष ८०
संदर्भ टीपा ८१

• प्रकरण तिसरे

।। "शांतता । कोर्ट चालू आहे" नाटकातील स्त्री समस्येचे चित्रण ।। ८३ ते १४०

· प्रास्ताविक ८३
· डॉ. श्रीराम लागू यांचे भाष्य : "एका चिमणीच्या हत्येचा खेळ" ८५
· "शांतता । कोर्ट चालू आहे" नाटकाचे संविधानक ८७
· "शांतता । कोर्ट चालू आहे" नाटकातील स्त्री समस्या चित्रणाचा सामाजिक अंगाने विचार ९२
· "शांतता । कोर्ट चालू आहे" नाटकातील स्त्री समस्या चित्रणाचा मानसशास्त्रीय अंगाने विचार १०१
· "शांतता । कोर्ट चालू आहे" नाटकातील स्त्री समस्या चित्रणाचा वाङ्मयीन व प्रायोगिकतेच्या दृष्टीने विचार ११२
- नाटकातील व्यक्तिरेखा ११४
- बेणारेचे स्वगत ११९
- संवाद लेखन १२५
- अर्थगर्भ व स्वाभाविक संवादाचे नमुने १२७
- तेंडुलकरांचे जीवनविषयक चिंतन १३०
- नेपथ्य, प्रकाश, संगीत योजना यांचा विचार १३१

· निष्कर्ष १३२
संदर्भ टीपा १३४

• प्रकरण चौथे

।। "कमला" नाटकातील स्त्री समस्येचे चित्रण ।। १४१ ते १९०

· प्रास्ताविक १४१
· "कमला" नाटकाचे संविधानक १४२
· "कमला" नाटकातील स्त्री समस्या चित्रणाचा सामाजिक अंगाने विचार १४७
· "कमला" नाटकातील चित्रणाचा वृत्तपत्रीय अंगाने विचार १६४
· "कमला" नाटकाचा वाङ्मयीन अंगाने विचार १७२
- स्त्री समस्यासंदर्भात व्यक्तिचित्रणांचा विचार १७४
- नाटकाची संवादशैली १८०
- संवादशैलीचे नमुने १८१
- नाटकातील जीवनभाष्ये १८[illegible]

· निष्कर्ष [illegible]
संदर्भ टीपा [illegible]

SHIVAJI UNIVERSITY LIBRARY KOLHAPUR

प्रकरण पाचवे

।। उपसंहार ।। — १९१ ते २०७

- मराठी नाट्यसृष्टीचे नवेरूप — १९१
- स्त्री समस्येकडे पाहण्याचा नवा दृष्टिकोन — १९२
- कुमारी मातृत्वाची समस्या — १९५
- आत्मनिर्भरतेचे भान असलेली स्त्री — १९८
- तेंडुलकरांची नाट्यकला — २००
- निष्कर्ष — २०४

संदर्भ टीपा — २०६

परिशिष्ट — २०८ ते २१०

- संदर्भग्रंथ आणि नियतकालिके

BARR. BAL[illegible]KAR LIBRARY
SHIVAJI UNIVERSITY, KOLHAPUR